

Скачкова В.О.,

студентка спеціальності «Початкова освіта»
КЗВО КОР «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний коледж»

ORCID iD 0000-0001-8107-7322

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті висвітлено ставлення сучасного суспільства до особистості, що вкотре висуває дуже високі вимоги до особистісного розвитку підростаючого покоління. Також виявлені та розкриті психолого-педагогічні умови розвитку особистості учнів початкових класів. Доведено, що дітей потрібно сприймати як цілісну особистість, розуміти природу особистості учня початкових класів, внутрішні механізми його розвитку.

Ключові слова: зміст освіти, ключові та предметні компетентності в змісті початкової освіти, педагогічна діяльність, структура змісту освіти, професійно-педагогічна культура, освітнє середовище.

© Скачкова В.О., 2019

Вступ. Одна із найголовніших задач школи та сім'ї — це формування всебічно розвинутої особистості, здатної адекватно сприймати зміни в суспільному житті, проявляти свідому активність, спрямовану на використання внутрішніх резервів у відповідності до зовнішніх умов, створити сприятливі умови для розвитку особистості в період шкільного дитинства.

Сучасна шкільна освіта в Україні спрямована на надання учневі необхідних знань, вироблення вмінь і навичок, а також на засвоєння ним значного обсягу фактичного матеріалу. Зміст освіти не повною мірою відповідає потребам суспільства та ринку праці, зокрема він не достатньо спрямований на набуття необхідних життєвих компетентностей [1]. Це пояснюється тим, що діти приступають до систематичного шкільного навчання, результатом якого повинно стати не тільки засвоєння системи наукових знань та умінь, а й розвиток творчих здібностей, моральна вихованість молодшої людини, готовності до подальшої самоосвіти.

Даною проблемою займалися такі науковці, як К. Ушинський, засоби розвитку людини були розвинені в педагогічних працях Й. Песталоцці, О. Савченко, Г. Сковороди, Н. Новікова, С. Русової та ін.

Метою статті є виявлення та розкриття психолого-педагогічних умов формування особистості учнів початкових класів.

Виклад основного матеріалу. В молодшому шкільному віці інтенсивно розвивається само-

свідомість: дитина починає розуміти, що вона є індивідуальністю, яка піддається соціальним впливам, тобто вона зобов'язана вчитися і в процесі навчання змінювати себе, оволодівати знаннями, ідеями, які існують у суспільстві, систему соціальних очікувань стосовно поведінки і ціннісних орієнтацій; водночас дитина усвідомлює свою унікальність, свою самість, прагне показати свою значущість серед дорослих і однолітків [2].

В навчальній діяльності у школяра складаються уявлення про себе, самооцінка, формуються навички самоконтролю і саморегуляції.

Всебічно і гармонійно розвинена особистість є метою цивілізованого суспільства. Важливою умовою виховання дисциплінованості школярів, формування моральних якостей особистості є чітке формулювання норм і правил, заохочення виконання, відповідна реакція на порушення дисципліни. Розсудливе і афективне ставлення до правил, моральних норм розвивається в дитини через емоційно-оцінне ставлення до нього дорослого, який санкціонує певний тип поведінки.

Мета виховання — попередньо визначені прогнозовані результати в підготовці підростаючих поколінь до життя, в їх особистісному розвитку і формуванні, яких прагнуть досягнути в процесі виховної роботи, для об'єктивної самооцінки і саморегуляції поведінки, почуття власної гідності, поваги до себе, відповідальності за свої вчинки, здатності до морального самовдосконалення [3].

Риси і якості людей не програмується біологічно, а формуються в процесі життя, характеризуючи її соціальний розвиток. Соціальною істотою людина стає в процесі формування особистості дитини як майбутнього члена суспільства. Відбувається цей процес паралельно з біологічним розвитком дитини.

Поняття особистість означає суспільну сутність людини і включає сукупність вироблених нею в праці соціальних властивостей і якостей. Основними ознаками особистості є розумність, відповідальність, свобода, власна гідність, свідоме управління власною поведінкою і діяльністю, суспільна активність, творчість, індивідуальність [4].

Індивідуальність — це несхожість, своєрідність, відмінність від інших людей, яка надає кожній людині неповторності. Отже, особистість — це цілісна індивідуальність.

Виділяють три ознаки особистості: цілісність (взаємозв'язок рис і якостей особистості); стійкість рис; активність (активна діяльність, спрямована на пізнання та перетворення об'єктивного світу і власного «Я»).

Розвиток особистості — взаємозв'язок процесу кількісних і якісних змін, які відбуваються в анатомо-фізіологічному дозріванні, вдосконаленні нервової системи і психіки, у формуванні світогляду, моральності поглядів і переконань. Властивість особистості — це спрямованість, яка проявляється в динаміці розвитку людини як суспільної істоти в головних тенденціях її поведінки.

Формування особистості — це результат її розвитку, воно означає становлення, набуття людиною сукупності стійких властивостей і якостей.

Розвиток і формування особистості відбувається під впливом природних і соціальних факторів. Виділяють такі фактори:

— спадковість (генетика);

— соціальні фактори: а) середовище — комплекс різноманітних зовнішніх явищ які стихійно діють на людину; б) виховання.

Під його впливом відбувається корекція успадкованих внутрішніх особливостей людини, розвиток природних задатків, які переходять у здібності, або ж навпаки, в разі неправильного виховання відбувається гальмування розвитку здібностей та подавлення слабких задатків.

Людина є не пасивним об'єктом впливів середовища і виховання, а активний суб'єкт процесу розвитку і формування особистості. Існує внутрішня позиція особистості по відношенню до будь-яких зовнішніх впливів.

Існують зовнішні і внутрішні фактори розвитку і формування особистості:

— зовнішні фактори — це умови природного й суспільного середовища, необхідні для існування індивіда, його життєдіяльності, навчання освіти і праці, реалізації можливостей розвитку;

— внутрішні фактори — це природні нахили, сукупність почуттів, переживань, які існують у самому індивіді [5].

Виховання і навчання цілеспрямовано впливають на розвиток особистості учнів початкових класів. Ці два процеси сприяють:

— розвитку успадкованих фізичних особливостей і природних здібностей, набуттю нових рис і якостей, що формуються впродовж життя людини;

— розвитку умінь переборення внутрішніх суперечностей відповідно до особливостей суспільного розвитку;

— психічному розвитку людини. До цього процесу належать осмислення, систематизація, узагальнення інформації, засвоєної під час різних видів діяльності;

— інтелектуальному, творчому розвитку особистості;

— розвитку здатності до спілкування з оточуючими, завдяки чому дитина вчиться, набуває навичок розуміння інших людей а також самої себе;

— розвитку потреб людини. Тільки впливи, які виражають потребу дитини, спираються на її активність, є цінними у вихованні й забезпечують її розвиток;

— розвитку особистості, яка постійно вдосконалюється.

Молодші школярі вкрай емоційні, але поступово вони оволодівають умінням керувати своїми емоційними станами, стають стриманими, врівноваженими. Емоційну сферу молодших школярів складають переживання нового, здивування, сумніву, радощів пізнання, які є базою розвитку допитливості та формування пізнавальних інтересів. Основним джерелом емоцій є навчальна та ігрова діяльність (успіхи та невдачі в навчанні, взаємини в колективі, читання книг, перегляд фільмів, мультфільмів, участь в іграх, конкурсах).

Загалом для молодших школярів характерний бадьорий, життєрадісний настрій. А форми емоційної неврівноваженості (грубість, запальність, забіякуватість) трапляються як розходження між прагненнями і можливостями їх задовольнити.

Молодші школярі емоційно вразливі. У них розвивається почуття самолюбства, зовнішнім

вираженням якого є гнівне реагування на будь-яке приниження їх особистості та позитивне переживання визнання їх якостей.

Розвиваються почуття симпатії, відіграючи важливу роль у формуванні малих груп у класі та стихійних компаній. Життя в класі виступає як фактор формування у дітей моральних почуттів, зокрема почуття дружби, товаришкості, обов'язку, гуманності [6]. Для першокласників характерне переоцінювання власних моральних якостей та недооцінювання їх у своїх однолітків. З віком діти стають більш самокритичними.

Значний вплив на формування емоцій молодших школярів має навчальна діяльність, стосунки з учителем і колективом класу. Саме емоційне ставлення до вчителя є своєрідним сигналом в емоційній сфері учня, при цьому особливо важливою для дитини є функція вчителя як арбітра: емоційне забарвлення, що виникає в результаті оцінки вчителя, підсилює чи послаблює мотиви учіння, змінює самооцінку і рівень домагань молодшого школяра, тому байдужість до учіння і, насамперед, до оцінок учителя в цьому віці можна вважати показником відхилення [7].

Таким чином, з віком емоції дітей стають більш узагальненими, довільними, соціально регламентованими, ускладнюється зміст емоційної сфери, змінюється її експресивний бік.

Шкільне навчання сприяє розвитку вольових якостей молодших школярів, вимагаючи від них усвідомлення і виконання обов'язкових завдань, довільного реагування поведінки, вміння активно керувати увагою, слухати, думати, узгоджувати власні потреби з вимогами вчителя та батьків. Відкриваються можливості розвитку дитини як суб'єкта вольової поведінки, здатного довільного регулювати власні психічні процеси та поведінку. У дітей формуються такі вольові риси характеру, як самостійність, впевненість у своїх силах, витримка, наполегливість.

Через недостатню сформованість вольових процесів спостерігаються імпульсивність поведінки, капризність, упертість. У поведінці дітей чітко виявляються особливості їхнього темпераменту, зумовлені властивостями нервової системи. Можна сказати, що більшість молодших школярів є чуйними, допитливими, безпосередніми у вираженні своїх почуттів та ставлень.

Спрямованість особистості молодших школярів виражається у їхніх потребах і мотивах. Як і в дошкільнят, у них сильна потреба в:

— ігровій діяльності, проте змінюється зміст гри;

— в рухах (він не може довго сидіти на уроці непорушно, тому потрібно надати можливість дитині більше рухатись);

— у зовнішніх враженнях, через що першокласника приваблює зовнішній бік предметів, явищ, подій.

Поряд з тим, із вступом у школу з'являються нові потреби: точно виконувати вимоги вчителя, успішно оволодіти новими знаннями, навичками, вміннями, у школу приходять з виконавчими завданнями; потреба в хорошій оцінці, у схваленні його вчинків вчителем та батьками, потреба виконувати громадське доручення.

Основні риси особистості молодшого школяра: орієнтація на групу однолітків; формування особистісної рефлексії (здатності самостійно встановити межі своїх можливостей); формування усвідомленої і узагальненої самооцінки; усвідомлення і стриманість у прояві почуттів, формування вищих почуттів; усвідомлення вольових дій, формування вольових якостей [8].

У дослідженні виокремлені такі психологічні умови для формування особистості учня початкових класів:

- створення позитивної атмосфери;
- подолання страху: допомагає перебороти невпевненість у власних силах;
- створення ситуації успіху: допомагає вчителю висловити тверду переконаність у тому, що його учень обов'язково впорається з поставленим завданням. Це, в свою чергу, переконує дитину у своїх силах і можливостях. («У тебе обов'язково вийде», «Я навіть не сумніваюсь у позитивному результаті»);
- прихований інструктаж дитини про способи і форми здійснення діяльності: допомагає дитині уникнути поразки. Досягається шляхом побажання. («Можливо краще почати з ...», «Виконуючи роботу, не забудьте про ...»);
- внесення мотиву: показує дитині, заради чого, кого здійснюється ця діяльність, кому буде добре після виконання. («Без твоєї допомоги твоїм друзям не впоратись...»);
- персональна винятковість: визначає важливість зусиль дитини в діяльності, що здійснюється або здійснюватиметься. («Тільки ти міг би...», «Тільки тобі і можу доручити...»);
- мобілізація активності або педагогічне виконання: спонукає до виконання конкретних дій. («Ми дуже хочемо розпочати роботу...», «Так хочеться швидко побачити...»);
- висока оцінка найменшого результату: допомагає емоційно пережити не результат в цілому, а якоїсь окремої деталі. («Найбільше мені сподобалось у твоїй роботі...», «Найбільше тобі вдалося...»);
- розвиток самостійності та ініціативності.

Ефективність оволодіння знаннями, уміннями і навичками вища тоді, коли цей процес спрямовується вчителем так, що в ньому залишається місце для доцільної самостійної пізнавальної активності учнів. Учбова самостійність — це здатність, яка проявляється в умінні власними силами, без сторонньої допомоги вирішувати поставлені вчителем чи самими учнями завдання, використовуючи при цьому нові раціональні способи роботи, та в стійкому бажанні і прагненні не лише на вимогу вчителя, а й за власним почином активно брати участь в учбовій роботі, що здійснюється на уроці.

Пізнавальна самостійність включає дві сторони: суб'єктивну — мотиваційну (спонукальну) та об'єктивну — володіння узагальненими знаннями, уміннями та навичками. Ці сторони тісно взаємопов'язані і складають органічну єдність:

— творчість;

— педагогічне стимулювання розвитку творчих здібностей на основі особистісно зорієнтованого характеру взаємодії учителя з учнями. Особистісно зорієнтована взаємодія учителя та учня передбачає вибір характеристик навчання і виховання як спілкування, в якому не існує різкої полярності позицій учня й учителя, перетворення навчально-виховного процесу на взаємодію;

— застосування психолого-педагогічних технологій, що забезпечують самостійну активність учнів у процесі творчої діяльності. Виконання цієї умови має гарантувати позитивну мотивацію творчої діяльності молодших школярів і надавати дієвий арсенал психолого-педагогічних стимулів, які спрямовуватимуть активність учнів у необхідному напрямі;

— системність навчальної роботи з учнями в умовах творчо-розвивального середовища. У повсякденному житті знання, які використовуються, тісно переплітаються одне з одним, утворюючи єдину систему. Тому учень повинен бачити предмет чи явище системно: в єдності зі зв'язками, в які він вступає;

— адекватна самооцінка;

— чітке формулювання норм і правил, захоплення виконання, відповідна реакція на порушення дисципліни. Розсудливе і афективне ставлення до правил, моральних норм розвивається в дитини через емоційно-оцінне ставлення до них дорослого, який санкціонує певний тип поведінки [9; 10; 11].

Педагогічні умови для формування особистості учня початкових класів:

— вихованість (поетапна реакція-аргументація конкретного випадку, аналіз яскравих, нетипових прикладів, аргументованість, вплив на емоційно-почуттєву сферу);

— оточення (вплив родини, однолітків);

— самоосвіта — створення умов для самоосвіти в сфері якої зацікавлена дитини. У самоосвітній діяльності домінують внутрішні (пізнавальні й соціальні) мотиви, оскільки така діяльність завжди є добровільною. Предметом самоосвіти стають інформаційні матеріали, які виходять за межі шкільної програми. Учень тут сам визначає матеріал для засвоєння: його форму, обсяг, строки та джерела (власна або публічна бібліотека, Інтернет або інші засоби масової інформації). Роль педагога за таких психологічних умов зводиться до формування в учня потреб, мотивів і способів самоосвіти, показу зв'язків самоосвіти й шкільного навчання.

Рекомендуємо такі практичні вправи для розвитку особистості учнів початкових класів.

«Творче осяяння». Учасникам пропонується скласти коротеньку зв'язану розповідь із назв фільмів і відеофільмів.

«Розклади картинки». Дітям пропонуються набори картинок за певною тематикою. Їм потрібно розкласти картинки за логічним змістом. Наприклад, овочі покласти до льоху, а фрукти — до кошика, вантажні автомобілі — до ангара, пасажирські — до зображення вокзалу тощо.

«Малюємо казку». Кожна група дітей отримує намальовані незавершені фігурки. Якщо додати до них додаткові лінії, у вас вийдуть цікаві предмети або сюжетні малюнки.

Спробуйте придумати до малюнків історію, казку. Зробіть її повною і цікавою. Додайте до неї нові ідеї. На роботу у вас є 10 хвилин.

Висновки. Якщо узагальнено визначити найцінніший результат початкової школи в особистісному вимірі, то це — здорова дитина, мотивована на успішне навчання й дослідницьке ставлення до життя; учень, який уміє вчитися, використовуючи різні джерела, відповідально ставиться до себе та людей, які його оточують, усвідомлює себе громадянином України. Для досягнення поставленої вище мети необхідно модернізувати методіку викладання кожного предмета на засадах суб'єктності навчання, створювати сучасне навчально-розвиваюче середовище, комфортне для дитини. Рекомендуємо впровадити виявлені та розкриті психолого-педагогічні умови розвитку особистості учнів початкових класів у навчально-виховний процес. *Перспективи подальших досліджень* у даному напрямі вбачаємо у вивченні проблеми наступності в роботі вихователів дошкільних навчальних закладів та вчителів початкової школи з розвитку особистості учня.

ДЖЕРЕЛА

1. Савченко О.Я. Уміння вчитися як ключова компетентність загальної середньої освіти / О.Я. Савченко // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О.В. Овчарук. — К. : К.І.С., 2005.
2. Можаяєва О.М. Формування і розвиток основних компетентностей особистості в початковій школі / О.М. Можаяєва // Початкова освіта. — 2009. — № 32. — С. 9–13.
3. Сапунова Л.А. Розвиток пізнавальної активності учнів початкових класів у навчальному процесі / Л.А. Сапунова // Таврійський вісник освіти. — 2013. — № 1 (41). — С. 205–210.
4. Савченко О.Я. Компетентнісна спрямованість нових навчальних програм для початкової школи / О.Я. Савченко // Початкова школа. — 2012. — № 8. — С. 1–6.
5. Бех І. Принципи інноваційної освіти / І. Бех // Освіта і управління. — 2005. — Т. 8. — С. 7–21.
6. Овчарук О.Л. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / О.Л. Овчарук // Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики. — К. : К.І.С., 2003. — 296 с.
7. Кушуріна Л.С. Роль самоосвіти в підвищенні професійної компетентності педагога / Л.С. Кушуріна // Завучу. Усе для роботи: наук.-метод. журн. — 2010. — № 4. — С. 25–30.
8. Залізко І.О. Від компетентного вчителя до компетентного учня / І.О. Залізко // Завучу. Усе для роботи: наук.-метод. журн. — 2010. — № 4. — С. 12–22.
9. Галузяк В.М. Сутнісні ознаки суб'єктності особистості / В.М. Галузяк // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки. — К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. — № 6 (30), ч. 1. — С. 262–267.
10. Сисоєва С.О. Творчий розвиток учнів у контексті особистісно орієнтованого навчання / С.О. Сисоєва // Гуманітарні науки. — 2001. — № 1. — С. 110–118.
11. Галузяк В.М. Основні характеристики ефективного стилю педагогічного спілкування / В.М. Галузяк // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. — Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. — Вип. 32, ч. II. — С. 30–34.
12. Боднар А.Я. Шляхи формування пізнавального інтересу особистості в процесі професійного самовизначення / А.Я. Боднар, Н.Г. Макаренко // Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. — 2014. — Т. 162. — С. 32–37.

REFERENCES

1. Savchenko O. Ya. (2005) Uminnia vchytysia yak kliuchova kompetentnist zahalnoi serednoi osvity / O. Ya. Savchenko // Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukrainiski perspektvyv / za zah. red. O. V. Ovcharuk. K. : K.I.S. (ukr)
2. Mozhaieva O. M. (2009) Formuvannia i rozvytok osnovnykh kompetentnostei osobystosti v pochatkovii shkoli / O. M. Mozhaieva // Pochatkova osvita. № 32. S. 9–13(ukr)
3. Sapunova L. A. (2013) Rozvytok piznavalnoi aktyvnosti uchniv pochatkovokh klasiv u navchalnomu protsesi / L. A. Sapunova // Tavriiskiy visnyk osvity. № 1(41). S. 205–210. (ukr)
4. Savchenko O. Ya. (2012) Kompetentnisna spriamovanist novykh navchalnykh prohran dlia pochatkovoii shkoly / O. Ya. Savchenko // Pochatkova shkola. № 8. S. 1–6. (ukr)
5. Bekh I. (2005) Pryntsypy innovatsiinoi osvity [Tekst] / I. Bekh // Osvita i upravlinnia. T. 8. S. 7–21. (ukr)
6. Ovcharuk O. L. (2003) Kompetentnosti yak kliuch do onovlennia zmistu osvity / O. L. Ovcharuk // Stratehiia reformuvannia osvity v Ukraini : rekomendatsii z osvitnoi polityky. K. : K.I.S. 296 s. (ukr)
7. Kushurina L. S. (2010) Rol samoosvity v pidvyshchenni profesiinoi kompetentnosti pedahoha / L. S. Kushurina // Zavuchu. Use dlia roboty : nauk.-metod. zhurn. № 4. S. 25–30(ukr)
8. Zalizko I. O. (2010) Vid kompetentnoho vchytelia do kompetentnoho uchnia / I. O. Zalizko // Zavuchu. Use dlia roboty : nauk.-metod. zhurn. № 4. S. 12–22. (ukr)
9. Haluziak V. M. (2005) Sutnismi oznaky subiektnosti osobystosti / V. M. Haluziak // Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Serii № 12. Psykholohichni nauky : Zb. naukovykh prats. K. : NPU imeni M.P. Drahomanova. №6 (30). Ch 1. S. 262–267. (ukr)
10. Sysoieva S. O. (2001) Tvorchyi rozvytok uchniv u konteksti osobystisno oriietovanoho navchannia / S. O. Sysoieva // Humanitarni nauky. № 1. S. 110–118. (ukr)
11. Haluziak V. M. (2001) Osnovni kharakterystyky efektyvnogo stylu pedahohichnoho spilkuvannia / V. M. Haluziak // Naukovi zapysky. — Vypusk 32. Chastyna II. Seria: Pedahohichni nauky. Kirovohrad: RVTs KDPU im. V. Vynnychenka. S.30–34. (ukr)
12. Bodnar A. Ya., Makarenko N. H. (2014) Shliakhy formuvannia piznavalnoho interesu osobystosti v protsesi profesiinoho samovyznachennia / A. Ya. Bodnar, N.H. Makarenko. S. 32–37. (ukr)

Скачкова В.О.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

В статье освещены отношение современного общества к личности, раз ставит очень высокие требования к личностному развитию подрастающего поколения. Также выявлению и раскрытию психолого-педагогические условия развития личности учащихся начальных классов. Доказано, что детей нужно воспринимать как целостную личность, понимать природу личности ученика начальных классов, внутренние механизмы его развития.

Ключевые слова: содержание образования, ключевые и предметные компетентности в смысле начального образования, педагогическая деятельность, структура содержания образования, профессионально-педагогическая культура, образовательная среда.

Skachkova V.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMATION OF PERSONAL PUPILS' PERSONALITY

V. Skachkova, student of specialty "Primary education" Coalition of Corps of People's Sciences "Bilotserkiv Humanities and Pedagogical College"

In the article highlights the attitude of modern society to the individual, which again puts very high demands on the personal development of the younger generation. Psychological and pedagogical conditions for the development of the personality of primary school students are also revealed and disclosed. It is proved that children need to be perceived as a whole personality, to understand the nature of the personality of the elementary school student, the internal mechanisms of its development.

In order to achieve the above goal, it is necessary to modernize the teaching method of each subject on the basis of subjectivity of education, to create a modern educational and development environment that is comfortable for the child. It is recommended to introduce the identification and disclosure of psychological and pedagogical conditions for the development of the personality of elementary school students in the educational process. The prospects for further research in this area are seen in the study of the problem of continuity in the work of preschool teachers and elementary school teachers in the development of the student's personality.

Key words: content of education, key and subject competences in content of elementary education, pedagogical activity, structure of content of education, professional and pedagogical culture, educational environment.

Стаття надійшла до редакції 06.12.2019 р.

Прийнято до друку 19.12.2019 р.